

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОЗАСТОСОВЧОГО СУДОВОГО РОЗСУДУ

Досліджується розуміння правозастосовчого судового розсуду в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці, комплексно аналізується поняття та зміст світоглядної бази суб'єктів судового правозастосування. Автор доходить висновків, що гносеологічні, аксіологічні та психолого-етичні параметри світогляду суб'єкта правозастосування, з урахуванням меж судового розсуду виступають основами реалізації правозастосовчого судового розсуду.

Ключові слова: правозастосовча діяльність, правозастосовний розсуд, судовий розсуд, основи судового розсуду.

Без результативної правозастосовчої діяльності реалізація нормативно-правових актів є неможливою. Тому правозастосовчу діяльність та правозастосовчий розсуд як її основний елемент можна вважати однією з підвалин підтримки законності та правопорядку. Недостатня усталеність системи права в Україні особливо актуалізує проблематику правозастосовчого розсуду, тому і правозастосовчий розсуд, і правозастосовча діяльність досить часто виступали об'єктом наукового аналізу. Проте в теорії держави і права поняття правозастосовчого розсуду поки що не має єдиного визначення, адже більшість дослідників розглядають правозастосовчий розсуд лише фрагментарно без проведення комплексного аналізу його змісту та основ.

Різним аспектам розуміння правозастосовчої діяльності та правозастосовчого розсуду присвячено дослідження В. Антропова [1], Д. Арбушенко, [2], А. Барака [3], О. Березіна [4], В. Бохана [5], Д. Бочарова [5], О. Корабліної [9], В. Куфтирева [10], Г. Мельника [11], М. Рісного [12], М. Савенка [13] та ін. Автори аналізують прояви правозастосовчого розсуду в правовому процесі та визначають його загальне поняття та функції, проте чіткої концептуалізації даного поняття ще не зроблено.

Саме тому метою статті є комплексний аналіз концептів судового правозастосування у правозастосовчій судовій діяльності, адже саме в явищі судового розсуду правозастосовча діяльність досить часто набуває практичного значення у формі прийняття рішення у справі.

В юридичній науці поняття правозастосовчого розсуду не має однозначного тлумачення. Дослідники здебільшого звертаються до розуміння даного поняття через його окремі складові – інтелектуальні, моральні, когнітивні, праксеологічні світоглядні основи носія правозастосовного розсуду – суб'єкта правозастосування.

О. Березін зазначає, що семантичне значення слова «розсуд» містить у собі суб'єктивну думку, висновок, а також рішення особи діяти за власним бажанням, у своїх інтересах [4, с. 7]. Таким чином, сутнісною характеристикою поняття «розсуд» є певна міра свободи суб'єкта розсуду, тобто концептуалізація даної дефініції у правовій площині має враховувати не лише його ознаки, а й наслідки, що формуються в результаті правозастосування.

У найбільш загальному розумінні правозастосовчий розсуд визначається як передбачена правом можливість правозастосовчого органа суб'єктивного вибору найбільш оптимального правозастосовчого рішення [15]. Отже, надання певного обмеженого законодавчо обсягу вільного трактування та застосування суб'єктом правозастосовчої діяльності норм права реалізується як засіб боротьби з «білими плямами» у законодавстві або з метою обґрунтування доцільності конкретного правозастосовчого акта.

Дане законодавче обмеження визначається як межі правозастосовчого розсуду. Під цим явищем в юридичній науці здебільшого розуміються встановлені за допомогою особливого правового інструментарію межі, у рамках яких суб'єкт правозастосування на основі комплексного аналізу обставин юридичної справи уповноважений винести оптимальне рішення з позиції принципів законності, справедливості та доцільності [4, с. 8].

На думку В. Ковальського, судовий розсуд можна розглядати як інтелектуально-вольовий елемент судової діяльності, який полягає в розумінні

(сприйнятті, зіставленні) суддями предмета розглядуваних справ та прийнятті рішень у відносно визначених межах дії кримінально-правових норм [8, с. 201].

М. Савенко визначає суддівський розсуд як елемент свободи судді при вчиненні певних процесуальних дій. Межі цієї свободи визначаються завданням суду, рамками закону та права [13, с. 75].

Таким чином, загалом судову дискрецію (розсуд) можна визначити як зумовлене відносною невизначеністю права певним чином обмежене повноваження суду обирати такий варіант вирішення конкретної справи, який є максимально доцільним та справедливим у відповідній ситуації [11, с. 45].

У зарубіжній юридичній науці правозастосовчий розсуд визначають як «дискрецію», яка поширюється не лише на суб'єктів правозастосування, а й посадових осіб та політичних діячів, що діють за власним розсудом, приймаючи рішення, що здається їм більш доцільним та актуальним з усіх можливих варіантів дії.

Тобто окрім вольового змісту правозастосовчого розсуду можемо помітити діяльнісний, праксеологічний акцент даного поняття. Баланс між вольовим та діяльнісним у реалізації явища правозастосовчого розсуду приводить до розуміння його сутності.

Звертаючись до аналізу наукових поглядів на формулювання дефініції «правозастосовчий судовий розсуд», у розумінні явища правозастосовчого розсуду можемо виділити декілька підходів, що пов'язані з більшим акцентуванням вольової або діяльнісної сторони розсуду. Наприклад, В. Бохан визначає правозастосовчий розсуд як творчу, інтелектуально-вольову діяльність компетентного суб'єкта, в процесі якої визначально формується його моральнісна позиція з прийняття рішення у певній справі [6, с. 94].

Інше визначення пропонує науковець В. Антропов. З проведеного логіко-семантичного аналізу він визначає поняття правозастосовчого розсуду як надану правом владну, інтелектуально-вольову діяльність правозастосувача з вибору суб'єктивно-оптимального рішення [1, с. 14]. Тобто поняття

альтернативи у даному разі також є центральним у визначенні концепта правозастосовчого судового розсуду.

Відомий зарубіжний законник А. Барак щодо значення меж розсуду зазначає, що розсуд передбачає свободу вибору з декількох законних альтернатив. Тому, коли є лише один законний варіант, розсуду немає. У такій ситуації від судді (суб'єкта правозастосування) вимагається обрати лише цей варіант, і жодного вибору в нього немає. Розсуд також відсутній, коли йдеться про вибір між законним та незаконним актом. Розсуд передбачає наявність декількох законних варіантів, з яких суддя правомочний обрати один, найбільш оптимальний на його погляд [3, с. 14].

Таким чином, центральним у визначенні поняття правозастосовчого розсуду постає філософське поняття вибору, тобто наявності кількох альтернатив для реалізації свободи волі суб'єкта правозастосування. Отже, центральним акцентом у ідентифікації поняття правозастосовчого розсуду має виступати явище світогляду суб'єкта правозастосування як певної ідеологічної основи для реалізації правозастосовчого розсуду.

У процесі правозастосування вихідна правова норма потрапляє до свідомості правозастосувача, де вступає в контакт з його світоглядними основами, внутрішнім духовним світом. На виході з цієї системи взаємодії правових знань й світоглядних основ суб'єкта правозастосування ми отримуємо обумовлене судовим розсудом певне рішення у справі. Тобто світогляд виступає засобом регулювання міри свободи у межах закону, яка надається суб'єкту судового правозастосування.

До структури світогляду входять почуття та знання. У формуванні світогляду задіяна як інтелектуальна, так і ціннісно-емоційна сфера людської свідомості. Відповідно структура світогляду обумовлює існування таких його функцій, як гносеологічна (пізнавальна), аксіологічна (ціннісно-орієнтаційна), праксіологічна (практична).

О. Волкова зазначає, що за своїм характером судове правозастосування є пізнавально-оціночною діяльністю [7, с. 5]. При цьому пізнавально-оціночна

діяльність судді (суддів) ґрунтується на одночасності протікання та взаємовпливу процесів пізнання та оцінки. Завершальною логічною операцією є визначення судом юридичних наслідків у вирішенні правового конфлікту, винесення правомірного, обґрунтованого та справедливого судового рішення по справі безпосередньо пов'язаного з внутрішнім переконанням судді. У судовій пізнавально-оціночній діяльності для формування внутрішнього переконання судді активну роль відіграє професійна правосвідомість, конституційно-правовий світогляд, його професійний та життєвий досвід, моральні якості [Там же, с. 14].

Таким чином, ми пропонуємо під поняттям правозастосовчого судового розсуду розуміти концепт, який містить світоглядно-ідеологічну характеристику правозастосовчої діяльності, тобто гносеологічні (пізнавальні), аксіологічні та психолого-етичні параметри світогляду суб'єктів судової правозастосовчої діяльності.

Тобто суб'єкт правозастосовчої діяльності керується гносеологічними особливостями та індивідуальними цінностями й моральними настановами, що є основами його світогляду, сформованого протягом життя. Професійна діяльність судді пов'язана з визначенням прав громадян, що обумовлюють їх життя, здоров'я, добробут тощо, тобто крім норм права вона зачіпає і сферу етичного (морального). Тому гносеологічні, аксіологічні та етичні основи світогляду суб'єкта правозастосування виступають певною базою у прийнятті рішення по справі, що має особливе значення.

Отже, на нашу думку, під поняттям судового розсуду необхідно розуміти передбачену та забезпечену правом з урахуванням меж правозастосовчого розсуду свободу суб'єкта судового правозастосування для вибору найбільш оптимального правозастосовчого рішення на основі гносеологічного, аксіологічного та психолого-етичного змісту власного світогляду.

Таким чином, правозастосовча діяльність є окремим самостійним елементом механізмів реалізації правових норм. Вона здійснюється на основі права суб'єктами правозастосовчої діяльності, тому суб'єктивна складова є

іманентно притаманною правозастосовчій діяльності. У вигляді суб'єктивної складової правозастосування виступає правозастосовчий розсуд – феномен інтеграції права та свободи свого носія. Можливість здійснювати правозастосовчий, зокрема судовий, розсуд є наслідком динаміки норм права та соціально-політичної дійсності. Межі судового розсуду визначають простір для втілення свободи судді при здійсненні певних процесуальних дій. Межі «волі у рамках права» визначаються завданням суду, нормами закону та права. Сама ж свобода суб'єкта судового правозастосування ґрунтується на гносеологічних, аксіологічних та психолого-етичних параметрах його світогляду. Це означає: коли мова йде про судовий розсуд, то мається на увазі, що якщо з певного питання норма права не дає однозначного тлумачення й подальшого застосування, але є моральні, релігійні, традиційні або інші цінності та норми, то суддя здатний скористатися ними при винесенні рішення у справі. Отже, світогляд судді формує певну гносеологічну, аксіологічну та морально-етичну базу, яка обумовлює не лише багатоаспектну оцінку фактів та доказів у певній справі, а й прийняття рішення у ній.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку стосуються більш детального дослідження закономірностей взаємодії моралі та права, індивідуальних цінностей суб'єкта правозастосовчої діяльності та домінуючих суспільних цінностей. Аналіз гносеологічних, аксіологічних і психолого-етичних параметрів світогляду суб'єктів правозастосовчої діяльності дозволить визначити світогляд як ідеологічну основу явища судового розсуду.

Список літератури:

1. *Антропов В. Г.* Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантический анализ) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. Г. Антропов. – Волгоград, 1995. – 20 с.
2. *Арбушенко Д. Б.* Судебное усмотрение в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Д. Б. Арбушенко. – Екатеринбург, 1998. – 164 с.
3. *Барак А.* Судейское усмотрение / А. Барак. – М. : НОРМА. – 376 с.
4. *Березин А. А.* Пределы правоприменительного усмотрения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Березин. – Новгород, 2007. – 26 с.

5. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції [Електронний ресурс] / Д. О. Бочаров. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. – 73 с. – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua/books/2006/06bdpff.pdf>
6. Бохан В. Ф. Формирование убеждения суда / В. Ф. Бохан. – Минск, 1973. – 159 с.
7. Волкова Е. И. Судебное правоприменение как познавательного-оценочная деятельность: вопросы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. И. Волкова. – Белгород, 2009. – 196 с.
8. Ковальський В. С. Проблема суддівського розсуду та кримінальний закон / В. С. Ковальський // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 квітня 2002 р. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 112–114.
9. Кораблина О. В. Усмотрение в правоприменительной деятельности: общетеоретический и нравственно-правовой аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О. В. Кораблина. – Саратов, 2009. – 178 с.
10. Куфтирєв В. П. Суддівський розсуд у теорії права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. П. Куфтирєв. – К., 2009. – 22 с.
11. Мельник Г. П. Судовий розсуд (дискреція) як явище правової системи / Г. П. Мельник // Наукові записки. – Т. 90. Юридичні науки : зб. наук. пр. / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : Вид-во НаУКМА, 2009. – С. 44–47.
12. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. Б. Рісний. – Львів, 2006. – 17 с.
13. Савенко М. Д. Суддівський розсуд у цивільному процесі / М. Д. Савенко // Наукові записки. – Т. 26. Юридичні науки : зб. наук. пр. / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : Вид-во НаУКМА, 2004. – С. 75–79
14. Степин А. Б. Судебное усмотрение в частном праве: вопросы теории и практики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. Б. Степин. – Волгоград, 2002. – 211 с.
15. Элементарные начала общей теории права / [ред. В. И. Червонюк]. – М. : КолосС, 2003. – 544 с.

Глубоченко С. М. Концептуалізація поняття правоприменительного судебного усмотрения.

Исследуется понимание правоприменительного судебного усмотрения в зарубежной и отечественной юридической науке, комплексно анализируется понятие и содержание мировоззренческой базы субъектов судебного правоприменения. Автор приходит к выводу, что гносеологические, аксиологические и психолого-этические параметры мировоззрения субъектов правоприменения, с учетом пределов судебного усмотрения выступают основами реализации правоприменительного судебного усмотрения.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, правоприменительное усмотрение, судебное усмотрение, основы судебного усмотрения.

Glubochenko M. Sergiy. Conceptualization of the notion of law enforcing court discretion.

The understanding of law enforcing court discretion in national and foreign legal science is explored in the article; the notion and substance of ideological basis of the person carrying out court law enforcement is analyzed. The Author comes to the conclusion that gnoseological, axiological, psychological and ethical parameters of ideology of the person carrying out court law enforcement are considered to be the basis of implementation of court law enforcement with the consideration to its measures.

Key words: law implementation; law implementation discretion; court discretion; basis for court review.